Acta Baltico-Slavica

Acta Baltico-Slavica, 47
Warszawa 2023

Article No. 3001
DOI: 10.11649/abs.3001
Citation: Golachowska, E., Ostrówka, M., Sawaniewska-Mochowa, Z., & Zielińska, A. (2023). Polszczyzna północnokresowa – podsumowanie badań. *Acta Baltico-Slavica*, *47*, Article 3001. https://doi.org/10.11649/abs.3001

Ewa Golachowska
ewa.golachowska@ispan.edu.pl
https://orcid.org/0000-0001-7614-6928

Małgorzata Ostrówka
malgorzata.ostrowka@ispan.edu.pl
https://orcid.org/0000-0003-4776-107X

Zofia Sawaniewska-Mochowa
zofia.sawaniewska-moch@ispan.edu.pl
https://orcid.org/0000-0003-2916-6736

Anna Zielińska
azielinska@ispan.edu.pl
https://orcid.org/0000-0002-0497-4916

Instytut Slawistyki Polskiej Akademii Nauk
Warszawa

Polszczyzna północnokresowa – podsumowanie badań

1. Historia polszczyzny północnokresowej

Początki języka polskiego nazywanego przez badaczy polszczyzną północnokresową, zachowanego na obszarze Litwy, Białorusi i Łotwy, są różnie chronologizowane (zob. rys historyczny w: Kurzowa, 1993, ss. 17–43; Mędelska, 1993, ss. 7–24). Według niektórych lingwistów jego początki sięgają XV wieku (np. Urbańczyk, 1968, s. 436),

Publisher: Institute of Slavic Studies, Polish Academy of Sciences
[Wydawca: Instytut Slawistyki Polskiej Akademii Nauk]

niektórzy przesuwają je na XIII–XIV wiek (Kurzowa, 1991, s. 50). Występowanie polszczyzny na ziemiach Wielkiego Księstwa Litewskiego (dalej WKL) rozszerza się w XVI wieku.

Od Unii Lubelskiej (1569) nasiliła się migracja przedstawicieli warstw wyższych z rdzennej Polski na teren WKL i Łatgalii (łot. Latgale) oraz polonizacja językowo-kulturowa miejscowych rodów magnackich i szlachty rusko-litewskiej oraz niemieckiej i szwedzkiej w Inflantach Polskich. W 1696 roku język polski uzyskał status języka urzędowego w Wielkim Księstwie Litewskim. Kontakty z różnymi wspólnotami etniczno-językowymi sprawiły, że polszczyzna północnokresowa już w wieku XVII i XVIII wykazywała duże zróżnicowanie pod względem stanowym i terytorialnym. Język polski na przestrzeni tych dwóch stuleci ekspandował daleko na północny wschód od polskich granic etnicznych, używany był nad Berezyną (prawy dopływ Dniepru), na Smoleńszczyźnie, Kowieńszczyźnie, Wileńszczyźnie i Nowogródczyźnie (Bednarczuk, 1994, s. 115, 2018, ss. 130‒131), w Łatgalii z Dyneburgiem, na Witebszczyźnie, a nawet sięgał poza granice Rzeczypospolitej Obojga Narodów (tereny przygraniczne dawnej guberni pskowskiej – dziś południowe ziemie obwodu pskowskiego w Rosji) (Jankowiak, 2019, ss. 149–150).

W połowie XIX wieku w związku z samorzutną polonizacją miejscowego chłopstwa powstały trzy zwarte polskie obszary językowe: wileński, kowieński i smołwieński (Turska, 1982). Badaczka stwierdziła, że obszary polskojęzyczne: smołwieński i wileński powstały „w głównej swej masie bezpośrednio na podłożu litewskim, bez pośrednictwa przejściowego białoruskiego" w drugiej połowie XIX wieku (Turska, 1982, s. 60). Powołując się na pracę J. Jakubowskiego (Jakubowski, 1930/2006), H. Turska przyjmuje, że obszar kowieński powstał na tych terytoriach, gdzie było dużo okolic i zaścianków szlacheckich (Turska, 1982, s. 26). Wyniki tych badań zostały przyjęte przez innych badaczy (np. Kurzowa, 1993; J. Rieger, 2006). Język polski rozprzestrzenił się też w XIX wieku na terenach wiejskich Łatgalii, szczególnie w pasie nad środkową Dźwiną.

Wiek XX przyniósł istotne zmiany, ponieważ ogromny obszar funkcjonowania polszczyzny północnokresowej został podzielony na kilka państw. Część znalazła się w granicach II Rzeczypospolitej (1918–1939) w województwach wschodnich (nowogródzkie, wileńskie i poleskie). Tam język polski mógł się rozwijać jako język państwowy. Inna była sytuacja w Republice Litewskiej, na Litwie Kowieńskiej (1918–1940), gdzie następowało ograniczanie funkcji polszczyzny na rzecz języka litewskiego (Zielińska, 2002). Natomiast na terenach, które należały do Związku Radzieckiego, a więc na obszarze Białoruskiej Republiki Radzieckiej, funkcjonalność polszczyzny kurczyła się na rzecz języka rosyjskiego (Grek-Pabisowa, 2003). Powstanie po I wojnie światowej państwa łotewskiego również wpłynęło na ograniczenie dystrybucji polszczyzny. Najlepiej utrzymywała się w Rydze oraz w miastach Łatgalii, zwłaszcza w Dyneburgu (łot. Daugavpils), Rzeżycy (łot. Rēzekne) i Kurlandii (łot.

Kurzeme), zwłaszcza w Lipawie (łot. Liepāja), w których mniejszość polska była dobrze zorganizowana.

Największe zmiany w zwartych zasięgach polszczyzny północnokresowej, jej statusie społecznym i funkcjach spowodowane zostały przez wysiedlenia i prześladowania ludności polskiej w czasie II wojny światowej (eksterminacja, zwłaszcza inteligencji, zarówno przez Niemców, jak i Sowietów), oraz w okresie powojennym, gdy całość omawianych obszarów znalazła się w strukturze ZSRR jako republiki radzieckie.

Po rozpadzie Związku Radzieckiego w 1991 roku polszczyzna północnokresowa funkcjonuje jako język mniejszościowy na Białorusi, Litwie i Łotwie. Sytuację języka polskiego w każdym z tych państw należy rozpatrywać odrębnie (Zielińska, 2003). Dyskusyjne jest, czy miano rozumianej historycznie polszczyzny północnokresowej można przypisywać językowi polskiemu nowych mówców (*newspeakers*), czyli osób, które nauczyły się polskiego na kursach i w szkołach, a nie w rodzinie (Masojć, 1995).

2. Poglądy na powstanie polszczyzny północnokresowej

W kwestii pochodzenia polszczyzny gwarowej na terytorium dawnego WKL brane są pod uwagę procesy polonizacji i kolonizacji. Niepodważalne nadal pozostaje stwierdzenie H. Turskiej, że „język polski wkroczył do wsi wileńskiej jako język codzienny dopiero w drugiej połowie w. XIX" (Turska, 1982, s. 60). Według obserwacji badaczki jeszcze w latach trzydziestych XX wieku we wsiach położonych niedaleko Wilna najstarsze pokolenie mieszkańców potwierdzało używanie języka litewskiego i białoruskiego przez ich przodków (Turska, 1982, s. 55, przypis 139). Źródeł szerzenia się języka polskiego na terenach wiejskich upatrywano także w osadnictwie z Polski etnicznej (Grek-Pabisowa, 1992, s. 60), ale czas przybywania z Korony i zasięg osadnictwa drobnej szlachty i chłopów jest wciąż słabo rozpoznany. Ostatnio coraz mocniej doceniana jest natomiast rola wsi szlacheckich jako źródła i wzorca polszczyzny dla ludu (Grek-Pabisowa, 1992, s. 61; J. A. Rieger, 1995/2019b, ss. 214–215, 1996/2019a, s. 49). Na silne związki między polszczyzną północnokresową a gwarami Podlasia i Mazowsza wskazywała z kolei I. Maryniakowa (1999), uznając to za dowód autochtoniczności i ciągłego związku obu obszarów, których powstanie dokonało się wcześniej niż w połowie XIX wieku. Uwagi krytyczne do tej koncepcji przedstawili J. A. Rieger (1995/2019b, s. 212) i B. Wiemer (2003).

3. Cechy polszczyzny północnokresowej

Rozwijająca się od XVI do XX wieku poza polskim obszarem etnicznym polszczyzna północnokresowa wykazuje w stosunku do ogólnopolskich norm językowych danego okresu z jednej strony większy konserwatyzm (archaiczność), a z drugiej wariantywność, hiperpoprawność, skłonność do analogii i innowacji (Kurzowa, 1993, ss. 489–490). Zachowane do dziś formy archaiczne to realizacja dawnego *é* jak *i* || *y*, np. *s'v́ica* 'świeca'; *srybro* 'srebro' czy wymowa **ř* jak *rš*, np. *gorškí* 'gorzki'. Kontynuowane są też archaizmy leksykalne i semantyczne, np. *konsolacja* 'poczęstunek po pogrzebie; stypa', *komornik* 'geometra'.

Do najbardziej wyrazistych cech północnokresowych należą:

1. Na płaszczyźnie fonetyczno-prozodycznej:
   - zmiana jakościowa samogłosek nieakcentowanych średnich *e* (także zdenazalizowanego wygłosowego *-ę*) i *o*, które identyfikują się z *a* (tzw. *akanie*), np. *vasel'a* 'wesele', *moga* 'mogę';
   - zmiana nieakcentowanego *e* do *i* || *y* w formach werbalnych 2 i 3 os. lp. i 1 os. lm. koniugacji *-ę*, *-esz,* np. *ńes'iš* 'niesiesz', *ńes'i* 'niesie', *ńes'im* 'niesiemy';
   - wahania w repartycji *o* i *ó* /u/, z jednej strony realizacje z *o* zamiast /u/, np. *dvor* 'dwór', *sol'* 'sól', *proba* 'próba', *moj* 'mój' a z drugiej z /u/ zamiast *o*: *vójsko* 'wojsko', *ostróžny* 'ostrożny', *młóčšy* 'młodszy'.
2. Na płaszczyźnie słowotwórczej:
   - produktywność formacji rzeczownikowych z sufiksem *-uk*: *ʒ'ec'ᶦuk* 'dzieciak', *kurčᶦuk* 'kurczę, kurczak';
   - produktywność intensiwów przymiotnikowych z sufiksem *-eńki*: *stᶦareńḱi* 'stary', *z'el'ᶦońeńḱi* 'zieloniutki'.
3. Na płaszczyźnie fleksyjnej:
   - synkretyzm B. lp. z M. lp. rzeczowników rodzaju żeńskiego i ich określeń jako konsekwencja wymowy wygłosowego *-e* (*-ę*) jak *a*: *jida f ta strona* 'idę w tę stronę';
   - ujednolicona końcówka *-i* || *-y* w mianowniku lm. rzeczowników wszystkich rodzajów: *końi* 'konie', *l'uʒ'i* 'ludzie', *okny* 'okna', *ojcy* 'ojcowie', *ḿeʒy* 'miedze', *ofcy* 'owce';
   - czas przeszły dokonany wyrażony imiesłowem na -(*w*)*szy,* -(*ł*)*szy*: *Fčoraj byłam pojeχafšy do jego* 'Wczoraj pojechałam do niego'; *A gʒ'e ona pošetšy* 'A gdzie ona poszła?'.
4. Na płaszczyźnie składniowej: konstrukcja posesywna *u mnie* (*u nas*, *u kogoś*) *jest* w znaczeniu 'mieć, posiadać', np. *u nas ks'ążek jest* 'mamy książki'.
5. Na płaszczyźnie leksykalnej i semantycznej: regionalne innowacje rodzime np. *dążḱi* 'zapasy', *doṕero* 'teraz', *obojętny* 'niebezpieczny' oraz liczne stare i nowsze zapożyczenia z języka litewskiego, często przyjmowane przez medium

białoruskie (np. *rojst*, *rojsty* 'bagnisty, podmokły teren; bagno', lit. *raĩstas*; *dyrvˈan* 'ugór, odłóg', lit. *dirvónas*), z języków wschodniosłowiańskich, zwłaszcza białoruskiego (*odryna* 'budynek do składania siana na zimę; szopa', biał. *адрына*) i rosyjskiego (*straχovać* 'ubezpieczać', ros. *страховать*).

4. Odmiany społeczne polszczyzny północnokresowej

W odniesieniu do polszczyzny północnokresowej przyjmuje się podział na dwie odmiany: kulturalną, czyli język ogólnopolski z pewnymi cechami lokalnymi, używany przez warstwy wyższe, oraz gwarową (polskie gwary kresowe pozostające pod silnym wpływem miejscowych dialektów, ale też wykazujące paralele z gwarami północno-wschodniopolskimi). Zrewidowanie tego podziału, możliwe dzięki badaniom socjolingwistycznym, pozwoliło wyodrębnić trzecią odmianę: socjolekt szlachecki (mowa drobnej i średniozamożnej szlachty), który funkcjonował w przeszłości jako wyznacznik przynależności grupowej i prestiżu społecznego (Sawaniewska-Mochowa, 2002), a współcześnie jest już zachowany reliktalnie (Sawaniewska-Mochowa & Zielińska, 2007, s. 216).

5. Zróżnicowanie geograficzne polszczyzny północnokresowej

Centralny obszar polszczyzny północnokresowej mieści się na pograniczu słowiańsko-bałtyckim rozciągającym się wzdłuż ukształtowanej historycznie wschodniej granicy języka litewskiego (Bednarczuk, 1994). H. Turska (1982, s. 30) na podstawie eksploracji terenowych przeprowadzonych w latach trzydziestych XX wieku wyznaczyła trzy zwarte areały używania języka polskiego: **wileński** – głównie pas ciągnący się od ówczesnej granicy państwowej polsko-litewskiej od Kiernowa (lit. Kernavė), przez Mejszagołę (lit. Maišiagala), Suderwę (lit. Sudervė), Podbrzezie (lit. Paberžė), Rzeszę (lit. Riešė), Niemenczyn (lit. Niemenčinė), Bezdany (lit. Bezdonys) aż po Nowe Święciany (lit. Švenčionėliai); **smołwieński** (lit. Smalvos), położony między Widzami (biał. Відзы) i Jeziorosami (lit. Zarasai), i **kowieński** (lit. Kaunas), z centrum skupiającym się w trójkącie pomiędzy Niemnem (biał. Нёман, lit. Nemunas), Wilią (lit. Nėris) i Niewiażą (lit. Nevėžis), od Kowna (lit. Kaunas) do Poniewieża (lit. Panėvežys). Badania terenowe przeprowadzone w latach 1987–1999 stały się punktem wyjścia do stworzenia podziałów geograficznych wiejskiej polszczyzny północnokresowej według frekwencji występujących cech gwarowych (Grek-Pabisowa, 2002, s. 146; Grek-Pabisowa & Maryniakowa, 1999, ss. 19–48). Współczesne badania języka polskiego na Litwie pokazują, że punkty, w których występuje język polski,

grupują się na trzech obszarach wyznaczonych przez Halinę Turską, co ilustruje uaktualniona mapa miejscowości polskojęzycznych sporządzona przez Krystynę Rutkowską (Rutkovska, 2014, s. 219, mapa nr 131, 2016, mapa *Zasięgi występowania gwar polskich w punktach Atlasu języka litewskiego*) na podstawie badań terenowych w latach 2010–2015 (na mapie zaznaczono 111 punktów, w których poświadczono język polski).

Obszar wileński obejmuje współcześnie według danych K. Rutkowskiej (Rutkovska, 2016):

- tereny z czynnym użyciem języka polskiego w sferze życia rodzinnego (rejon wileński i trocki (lit. Trakai), wschodnia część rejonu święciańskiego);
- tereny z językiem polskim używanym jako drugi język, gdzie funkcję języka rodzinnego pełni litewski (rejon malacki (lit. Molėtai), szyrwincki (lit. Širvintos), zachodnia część trockiego, elektreński (lit. Elektrėnai) i orański (lit. Varėna);
- tereny z dyglosją białorusko-polską lub polskim używanym w życiu rodzinnym (część rejonu wileńskiego, święciańskiego i rejon solecznicki (lit. Šalčininkai).

Trudno natomiast wskazać dominujące cechy językowe dla obszaru wileńskiego, bo należą tu różnego typu gwary, zarówno ukształtowane na podłożu białoruskim, jak i litewskim. I. Grek-Pabisowa (2002, ss. 147–152) za zjawiska powszechne, bądź o dużej frekwencji uznała:

- odmienny w stosunku do normy ogólnopolskiej akcent w poszczególnych kategoriach gramatycznych i pojedynczych wyrazach, np. *poẃˈem* ‘powiem’, *ʒ’ˈurečka* ‘dziureczka’;
- wymowę nieakcentowanego *o, e* jak *a* (tzw. *akanie*), np. *pańenkam, argańista*;
- zwężenie nieakcentowanego *o* do *u* (tzw. *ukanie),* np. *gutuje, kul’endy*;
- odmienną od ogólnopolskiej repartycję *o* pochylonego, np. *tvarog* ‘twaróg’, *vruty* ‘wrota’;
- zwężenie nieakcentowanego *e* do *i* || *y*, np. *z’il’one* ‘zielone’, *tyl’efon* ‘telefon’;
- asynchroniczną wymowę samogłosek nosowych przed szczelinowymi, np. *jenzyk* ‘język, mowa, narząd’, *sons’ad* ‘sąsiad’;
- półpalatalną artykulację spółgłosek środkowojęzykowych *ś*, *ź*, *ć*, *dź* jako *s’*, *z’*, *c’*, *ʒ’*, np. *s’eʒ’ec’*;
- miękką wymowę *l’* w każdej pozycji, np. *l’as* ‘las’;
- utrzymywanie się zębowego *ł*, np. *čłoẃek*;
- utrzymywanie się dźwięcznego *h* /*γ*/, np. *γačyk* ‘haczyk’;
- dźwięczną wymowę /v/ w grupach spółgłoskowych *kv*, *tv*, *sv*, *cv*, *χv*, *čv* wobec ogólnopolskiej realizacji bezdźwięcznej, np. *tvoj* ‘twój’;
- zachowanie grup *-ij-, -yj-* w wyrazach zapożyczonych, np. *revol’ucyja.*

Obszar kowieński w świetle badań terenowych (zob. Adomavičiūtė-Čekmonienė & Čekmonas, 1999; Karaś, 2001a, 2002; Rutkovska, 2016; Zielińska, 2002; Чекмонас, 2001) to „archipelag" wysp językowych w obrębie czterech rejonów: w północnej części rejonu kowieńskiego, w rejonie kiejdańskim (lit. Kėdainiai), poniewieskim (lit. Panevėžys), radziwiliskim (lit. Radviliškis), janowskim (lit. Jonava) i części wiłkomierskiego (lit. Ukmergė). Język polski jest tu używany wyłącznie przez najstarsze pokolenie jako język kontaktów rodzinnych i sąsiedzkich. Funkcjonuje tu jedynie bilingwizm polsko-litewski.

Do cech językowych tego obszaru, odznaczających się dużą częstotliwością w wariancie polszczyzny używanym przez potomków chłopów, należą:

- wymowa z obniżonym *e*, realizowanym na sposób litewski szeroko jako *e*^{a}, np. *vyje*^{a}*χal'i* 'wyjechali', *ńe*^{a}*bende*^{a} 'nie będę' (Zielińska, 2002, s. 87);
- zwężanie nieakcentowanego *o* do *u* (tzw. *ukanie*), np. *kub́ety* 'kobiety', *tr*^{I}*udnu* 'trudno';
- mieszanie samogłosek *i* i *y* pod wpływem litewskim, np. *pyjak* 'pijak', *śin* 'syn';
- neutralizacja opozycji rodzaju męskiego i żeńskiego w formach czasowników 1 i 2 os. lp. czasu przeszłego również w wariancie szlacheckim: (mówi mężczyzna) *ńic złego ńe zrob́iłam*, *ńe kradłam*, *ńe xoʒ'iłam na naukę*, *zapomńałaś, skąd jesteś* i, rzadziej, odwrotnie, np. (mówi kobieta): *byłem, čytałem* (Karaś, 2002, ss. 218–219; Zielińska, 2002, s. 102).

Obszar smołwieński (w nowszej terminologii **ignalińsko-jezioroski** (lit. Ignalina – Zarasai) ciągnie się wąskim pasem od Kaczergiszek (lit. Kačergiškė) na południu aż do Suwieków (lit. Suviekas) na północy. Stanowi część większego obszaru językowego, znajdującego się dziś w obrębie Białorusi i Łotwy. Halina Karaś (2001b, 2004, 2017) wyodrębnia aktualnie na tym terenie dwa zespoły gwarowe: północny (jezioroski) i południowy (ignaliński); pierwszy ma więcej interferencji litewskich i jest bliższy polszczyźnie kowieńskiej, drugi – białoruskich i wykazuje zbieżności z polszczyzną wileńską. Autorka stwierdza na obszarze jezioroskim bilingwizm polsko-litewski w części północnej rejonu (należała do międzywojennej Republiki Litewskiej), z polszczyzną jako językiem prymarnym i językiem litewskim jako drugim, oraz trójjęzyczność polsko-litewsko-rosyjską; a na obszarze ignalińskim (do II wojny światowej w granicach Rzeczypospolitej) powojenny bilingwizm polsko-rosyjski, rzadko polsko-białoruski lub trójjęzyczność polsko-białorusko-rosyjską. Polszczyzna najlepiej utrzymuje się w sferze rodzinnej i sąsiedzkiej we wschodniej części rejonu ignalińskiego, posługują się nią wszystkie pokolenia (Jankowiak, 2016, s. 86).

Za cechy wyróżniające **obszar jezioroski** pod względem frekwencji H. Karaś (2017, s. 338, tabela 64) uznała:

- zwężanie nieakcentowanego *o* do *u*, np. *χuroba* 'choroba';
- artykulację nieakcentowanego *e* rozszerzoną do *a*, np. *pšańica* 'pszenica',

- redukcję geminat, np. *ńav́iny* 'niewinny';
- postać partykuły/spójnika *c'i* 'czy';
- odmienny od polszczyzny ogólnej dobór prefiksów czasownikowych, np. *nabuʒ'ić* 'obudzić', *poʒvońić* 'zadzwonić', *zvyknąć* 'przywyknąć'.

Obszar ignaliński odznacza się nasileniem takich cech, jak:

- wymowa nieakcentowanego *o* jak *a*;
- wymiana /v/ na *u*, *u̯* przed spółgłoską, np. *u raju* 'w raju'; *zrob́iu̯šy* 'zrobiwszy';
- zachowanie geminat, np. *vajenna*, *jinny*;
- formy czasu przeszłego bez afiksów (z zaimkiem osobowym w funkcji wykładnika osoby), np. *my nazyval'i* 'nazywaliśmy'.

Oba obszary charakteryzuje cały szereg cech kresowych o zbliżonej lub prawie tożsamej frekwencji (Karaś, 2017, ss. 336–337, tabela 63):

- duża liczba form z odmiennym od języka ogólnopolskiego akcentem, np. *davń*ˈ*ej*;
- zwężenie *e* do *i* || y, np. *pracuji* 'pracuje';
- wahania w repartycji *o* – *ó* /u/;
- zachowanie grup *-ija*, *-yja* w wyrazach zapożyczonych, np. *kol'ac'ija* 'kolacja';
- wtórne depalatalizacje spółgłosek *ń* i *ś* w grupach *ńs*, *ńc*, *ńcz*, *śr*, *śl*, np. *panska* 'pańska', *pa srotku* 'po środku';
- N. lp. rzeczowników rodzaju żeńskiego z końcówką *-aj*, np. *kosaj* 'kosą', *z synovaj* 'z synową';
- zmiany rodzaju gramatycznego, np. *ṕec* (m. > ż.), *ḱešeń* (ż. > m.);
- regionalne formy M. lp. zaimków *samy* 'sam', *našy* 'nasz';
- wtórne iterativa z morfemem *-iwa-*||*-ywa-*: *nac'isḱivać* 'naciskać', *zakręcyvać* 'zakręcać';
- produktywne sufiksy: rzeczownikowy *-uk*, przymiotnikowy *-eńki*, zaimkowe *-ć*: *ḱedyść* 'kiedyś', *-ci*: *j*ˈ*aḱiści* 'jakiś', *-cik*: *cościk* 'coś';
- formacje zaimkowe: *iχny* 'ich', *jejny* 'jej'.

Polszczyzna północnokresowa na terytorium Białorusi

Polszczyzna jest dość dobrze zachowana na Białorusi zachodniej, zwłaszcza na Grodzieńszczyźnie (biał. Гродна). Polskiego używa w komunikacji codziennej najstarsze pokolenie drobnej szlachty w rejonach: grodzieńskim (Konczewska, 2010, 2016, 2017, 2018, 2019, 2021; Sawaniewska-Mochowa & Zielińska, 2007, ss. 53–56), nowogródzkim (biał. Навагрудак) (Straczuk, 2006, s. 39), werenowskim (biał. Воранава) (Kozłowska-Doda, 2013, 2021) oraz na Witebszczyźnie w rejonie brasławskim (biał. Браслаў) (Smułkowa i in., 2009, s. XI).

Polszczyzna jest także znana w katolickich wsiach chłopskich oraz w miastach, m.in. w rejonie baranowickim (biał. Баранавічы) (Zielińska, 1993) i iwienieckim

(biał. Івянец) (Morita, 2006, ss. 59–69), brasławskim (J. Rieger, 2014, s. 9) i werenowskim (Kozłowska-Doda, 2021). W tym ostatnim rejonie wykazuje liczne zbieżności z polszczyzną sąsiedniego obszaru ejszysko-solecznickiego w granicach Litwy (Kozłowska-Doda, 2021, s. 436). Język polski pamięta jeszcze najstarsze pokolenie w okolicach Komarowa (biał. Камарова) w rejonie miadzielskim (biał. Мядзел), ale na co dzień posługuje się gwarą białoruską (Żebrowska, 2019, ss. 74-75).

Dla młodego pokolenia język polski jest zwykle językiem wyuczonym.

W polszczyźnie używanej na terytorium Białorusi dużą frekwencję mają takie cechy, jak:

- wymowa nieakcentowanego *o* jak *a* (tzw. *akanie*);
- zachowanie miękkości *l'* we wszystkich pozycjach, np. *ḱil'ometr* i przedniojęzykowo-zębowe *ł,* np. *pojeχała* (Konczewska, 2016, s. 51);
- realizacja półpalatalna spółgłosek *ś*, *ź*, *ć*, *dź*;
- dźwięczna artykulacja /v/ po fonemach bezdźwięcznych w grupach *kv*, *tv*, *sv*, *χv*;
- wymowa połączeń *χy*, *χe* jak *χ́i*, *χ́e*, np. *χ́itry, marχ́ef*;
- zmiękczanie spółgłosek twardych przed wargowymi palatalnymi, np. *źv́inny* 'zwinny', *naźv́isko* 'nazwisko'
- repartycja *-u* zamiast *-owi* w celowniku lp. rzeczowników r. m., np. *pov́eʒ́ał naučyc̓el'u*;
- stosowanie ortotonicznych form zaimków osobowych bezpośrednio po czasownikach (brak form enklitycznych), np. *v́iʒ́ałam jego* (wobec ogólnopolskiego *widziałam go*);
- brak rozróżnienia form męskoosobowych i niemęskoosobowych, np. *naše roʒ́ice* wobec *nasi rodzice*, również w koniugacji, np. *kob́ety pozostaval'i* wobec *kobiety pozostawały*;
- brak afiksów określających osobę i liczbę w formach czasu przeszłego (z zaimkami osobowymi jako jedynymi wyznacznikami osoby), np. *ja był* 'byłem', *my rob́il'i* 'robiliśmy';
- używanie przyimka *dla* z dopełniaczem lp. zamiast konstrukcji syntetycznej z celownikiem, np. *dl'a jego daje* 'daje mu', *dał dl'a końa* 'dał koniowi' (Konczewska, 2016, ss. 52–53).

Język polski na Białorusi zawiera liczne językowe wpływy rosyjskie i białoruskie. Za białoruskie wpływy fonetyczne uznaje się:

- półpalatalną artykulację spółgłosek środkowojęzykowych *ś*, *ź*, *ć*, *dź* (Konczewska, 2016, s. 52);
- dźwięczną wymowę *h*, np. *γerbata*, *γerbova*;
- realizację nieakcentowanego *o*, *e* (i zdenazalizowanego *-ę*) jak *a* (tzw. *akanie*), np. *žyc̓a, ʒ́ecka, daj ks̓ońška*, *smutak*;

- akcent wyrazowy zgodny z białoruskim: w trybie rozkazującym *patšˈaj*, *pšyńˈeś*, w przysłówkach *ładńˈej, prenʒˈej*, w czasownikach czasu przeszłego *pašˈedł*, w zdrobnieniach z sufiksem *-uk*, np. *pars’ˈuk*;
- dyspalatalizację *ń* przed szczelinowymi i zwarto-szczelinowymi spółgłoskami bezdźwięcznymi twardymi np. *tančyc’*, *panstvo* (Konczewska, 2021, s. 107);
- dźwięczną artykulację /v/ w grupach spółgłoskowych *kv*, *tv*, *sv*, *xv*, np. *kv́itancja*, *Litv́ak, χvyc’i* (Grek-Pabisowa & Ostrówka, 2018, s. 148).

W zakresie morfologii oddziaływaniem języka białoruskiego i rosyjskiego objaśniane są takie cechy polszczyzny na Białorusi, jak:

- produktywność formantu *-uk*: *barańˈuk, jagńˈuk* wobec ogólnopolskich form *baranek*, *jagnię*;
- repartycja końcówki *-u* zamiast *-a* w D. lp., np. *pojeχała do Ḿińsku*;
- formy czasu przeszłego bez afiksów fleksyjnych (z zaimkami osobowymi jako jedynymi wyznacznikami osoby), np. *ja/ty/on χoʒ’ił, my/wy/oni/one χoʒ’il’i, ja/ty/on v́iʒ’ał, my/wy/oni v́iʒ’el’i* (Grek-Pabisowa & Ostrówka, 2018, s. 150).

Wpływy białoruskie zaznaczają się także na poziomie składniowym w postaci takich zjawisk, jak:

- konstrukcja posesywna *u* + D + *jest*, np. *u mnie jest* ‘ja mam’;
- używanie formy 3 os. lp. *jest* w funkcji 3 os. lm. *są*, np. *jest take kobety* ‘są takie kobiety’;
- brak opozycji męskoosobowości i niemęskoosobowości w formach lm. czasu przeszłego: *psy ščekal’i* ‘psy szczekały’.

Wpływem białoruskim uzasadnia się występowanie zaimków *iχńi* || *iχny*, *jejny*, np.: *na iχnym języku* ‘w ich języku’, *jejny syn* ‘jej syn’ (Grek-Pabisowa & Ostrówka, 2018, s. 156).

Wpływy rosyjskie zaznaczają się głównie w leksyce związanej ze zdobyczami cywilizacyjnymi i administracją państwową, a także współczesnymi stosunkami społecznymi, medycyną, szkolnictwem oraz stopniami pokrewieństwa, np. *χałoʒ’il’nik* ‘lodówka’, *infarkt* ‘zawał serca’, *ḿeds’ostra* ‘pielęgniarka’, *pšepodavac’* ‘wykładać’, *kałχoz* ‘gospodarstwo kolektywne’, *dvajurodny* ‘krewny drugiego stopnia’ (Grek-Pabisowa & Ostrówka, 2018).

Polszczyzna północnokresowa na Łotwie

Polszczyzna północnokresowa na Łotwie jest zróżnicowana pokoleniowo i społecznie, w mniejszym stopniu geograficznie, co wykazały badania M. Ostrówki (Ostrówka, 2005) i K. Kunickiej (Kuņicka, 2021). Charakteryzuje się:

- artykulacją miękkiego *l’* w każdej pozycji: *kl’asa*;
- wymową zębowego *ł*: *vełna*;

- asynchroniczną wymową samogłosek nosowych w wygłosie: *v́ežem* ‘wierzę’;
- półpalatalną artykulacją spółgłosek *ś*, *ź*, *ć*, *dź*, np. *bapc̓a* ‘babcia’,
- artykulacją nieakcentowanego *o*, *e* jak *a* (tzw. *akanie*), np. *tak sama* ‘tak samo’;
- pozorną zmianą rzeczowników rodzaju nijakiego na rodzaj żeński jako skutek wymowy wygłosowego *e* i *o* jak *a*, np.: *cała žyc̓a* ‘całe życie’;
- zrównaniem B. lp. z M. lp. rzeczowników rodzaju żeńskiego i określeń do nich się odnoszących: *ja koša trava* ‘koszę trawę’ (Golachowska & Ostrówka, 2023);
- formami czasu przeszłego bez afiksów (z zaimkami osobowymi jako jedynymi wykładnikami osoby): *ja zdała* ‘zdałam’, *my pošl̓i* ‘poszliśmy’;
- brakiem opozycji męskoosobowości i niemęskoosobowości w formach lm. czasu przeszłego: *naučyc̓iel̓ki stal̓i* ‘nauczycielki stały’;
- ujednoliconą końcówką *-i* || *-y* w M. lm. w odmianie rzeczowników, np. *jasełḱi* ‘jasełka’, *japḱi* ‘jabłka’, *ofcy* ‘owce’, *pal̓cy* ‘palce’,
- użyciem (częściej w Łatgalii) imiesłowu przysłówkowego uprzedniego w funkcji czasu przeszłego: *brac̓a zmaršy* ‘bracia zmarli’;
- użyciem (częściej w Kurlandii i Widzeme) łotewskiej konstrukcji C. lp. + *ir /nav* zamiast polskiej M. lp. + *mieć*, np.: *jej byl̓i te c̓ipl̓icy* ‘ona miała te szklarnie’;
- stosowaniem cytatów łotewskich, np. *a jak to piperkoks jest?*, łot. *piperkoks* ‘piernik’ (Острувка & Голяховска, 2018).

6. Polskie mniejszości na Białorusi, Litwie i Łotwie w świetle danych statystycznych

Białoruś

Według ostatniego spisu ludności z 2019 roku polską narodowość na Białorusi według danych Narodowego Komitetu Statystycznego Republiki Białorusi (NKSRB, 2020) zadeklarowały 287 693 osoby. Liczba osób deklarujących polskość stopniowo się zmniejsza. Spis powszechny przeprowadzony w 1989 roku wykazał 417 720 Polaków mieszkających na Białorusi, spis z 1999 roku – już tylko 395 712 osób, według spisu z 2009 roku było to zaledwie 294,5 tys. osób. Największym skupiskiem jest obwód grodzieński – w roku 2009 mieszkało tam 230 810 Polaków. Drugie miejsce zajmuje obwód miński (17 908) i obwód brzeski (17 539). W obwodzie grodzieńskim odsetek Polaków waha się od 80,8% (rejon werenowski) do 1,6% (rejon korelicki położony na wschód od Nowogródka) (Eberhardt, 2013).

W spisie powszechnym z 2009 roku postawiono pytania o język ojczysty oraz o język zwykle używany w domu. Spośród 294 549 osób deklarujących polską narodowość 15 854 uznało za język ojczysty polski, 171 287 białoruski, a 99 819 rosyjski. Według spisu języka polskiego w domu używa 3837 Polaków, białoruskiego 120 378, a rosyjskiego 149 904. Według danych spisowych z roku 2019 spośród 287 693 osób deklarujących polską narodowość tylko 6,7 % uznało polszczyznę za swój język ojczysty, 54,5% uznaje za taki białoruski, a 38,5 % rosyjski. W domu języka polskiego używa 1,2% osób polskiej narodowości, 46% deklaruje używanie białoruskiego, a 52,4% rosyjskiego (NKSRB, 2020).

Na Białorusi do roku 2020 działały dwie państwowe szkoły z polskim językiem wykładowym: w Grodnie i w Wołkowysku. W roku szkolnym 2020-2021 w Grodnie uczyło się 618 osób, a w Wołkowysku – 276[1]. Od lat dziewięćdziesiątych XX wieku funkcjonowały polskie szkoły społeczne przy polskich organizacjach oświatowych, stowarzyszeniach rodziców, a także przy parafiach katolickich. W szkole społecznej przy Związku Polaków na Białorusi w Grodnie w roku szkolnym 2019–2020 uczyło się ponad 940 dzieci, a w szkole Polskiej Macierzy Szkolnej – 2200 uczniów. Do szkół Mińskiego Oddziału Polskiej Macierzy Szkolnej uczęszczało 890 osób, a w Polskiej Szkole im. J.U. Niemcewicza w Brześciu w roku szkolnym 2019-2020 roku uczyło się 667 uczniów. Liczbę pozostałych osób (dzieci i dorosłych) uczących się języka polskiego w innych formach organizacyjnych trudno ocenić, ponieważ statystyki takie nie są publikowane. Po obywatelskich protestach z 2020 roku możliwości nauki języka polskiego z każdym miesiącem maleją. Dowiadujemy się o zamykanych polskich szkołach, klasach i kursach, ale nie sposób ustalić dokładnie aktualnego stanu faktycznego. Polskie Ministerstwo Spraw Zagranicznych 8 kwietnia 2022 roku wydało oświadczenie, w którym „zdecydowanie potępia kolejny drastyczny atak władz białoruskich na podstawowe prawa mniejszości polskiej; w tym przypadku jest to decyzja o całkowitej rusyfikacji nauczania w państwowych szkołach z polskim językiem wykładowym w Grodnie i w Wołkowysku oraz w szkole w Brześciu". Dalej w oświadczeniu czytamy:

> Od marca 2021 r. trwa przyśpieszona likwidacja oświaty dla mniejszości polskiej, która dotychczas dotykała w największym stopniu szkolnictwo społeczne. Teraz nauczanie w języku polskim ma zostać zlikwidowane również w obu państwowych szkołach polskojęzycznych – w szkole nr 36 w Grodnie i w szkole nr 8 w Wołkowysku. Zlikwidowane będą też klasy polskie w szkole nr 9 w Brześciu. […] Szkoły nr 36 i nr 8 zostały wybudowane w latach 90. ze środków budżetowych z Polski i przekazane władzom miejscowym. Zgodnie z umową, szkoły miały służyć mniejszości polskiej; językiem nauczania miał być język polski. Likwidacja tych ośrodków dla mniejszości polskiej jest nie tylko

[1] Dane na temat szkolnictwa podajemy według informacji zawartych na portalach: www.wspolnotapolska.org.pl; www.polska-szkola.pl; https://www.pmsgrodno.org/pms/oddzialy (pobrano 15.02.2021).

złamaniem umów zawartych między fundatorem a władzami lokalnymi. Działanie to jest sprzeczne z umowami i zobowiązaniami międzynarodowymi Białorusi, godzi bowiem w niezbywalne prawo mniejszości polskiej do zachowania tożsamości kulturowej oraz nauki języka narodowego i w języku narodowym (Jasina, 2022).

Litwa

Według danych spisu z 2021 roku przeprowadzonego na podstawie elektronicznych baz danych (*Rodiklių duomenų bazė – Oficialiosios statistikos portalas*, 2022)[2] liczba ludności narodowości polskiej wynosiła 183 421 (6,53% ogółu mieszkańców kraju). Dla porównania w 1989 roku Litwę zamieszkiwało 258 tys. Polaków, w 2001 roku – 234 989, w 2011 roku – 200 317. Największe skupisko Polaków znajduje się w dwóch rejonach, tj. solecznickim (79,5% ogólnej liczby mieszkańców rejonu w 2001, 77,75% w 2011, 76,35% w 2021) i wileńskim (61,3% mieszkańców rejonu w 2001, 52,07% w 2011, 46,75% w 2021). W samym Wilnie spis z 2011 roku wykazał 88 408 mieszkańców narodowości polskiej (16,51% ogółu wilnian), w 2021 roku 85 346 (15,35%). Dość liczna grupa Polaków zamieszkuje rejon trocki (33,2% mieszkańców rejonu w 2001, 30,11% w 2011, 27,53% w 2021) i święciański (27,4% w 2001, 25,98% w 2011, 24,3% w 2021), znacznie mniej jest ludności polskiej w sąsiednich rejonach: szyrwinckim (10% w 2001, 9,27% w 2011, 8,59% w 2021), malackim (8,1% w 2001, 6,34% w 2011, 5,99% w 2021), orańskim (6,6% w 2001, 6,35% w 2011, 6,38% w 2021). Na obszarze kowieńskim Polacy stanowili 1,6% mieszkańców w 2001 roku, 1,4% w 2011, a w 2021 roku już tylko 0,56%. Liczebność ludności polskiej na obszarze ignalińsko-jezioroskim jest szacowana według różnych kryteriów; H. Karaś (2017, s. 62, tabela 12) podaje, że Polacy stanowili tu w 2001 roku 2,5% ogółu polskich mieszkańców Litwy, a w 2011 – 2,2%. Jeśli jednak odniesiemy liczbę ludności polskiej do ogólnej liczby mieszkańców tych dwóch rejonów, to wskaźniki są znacznie wyższe; w rejonie jezioroskim 5,88% w 2011, 5,34% w 2021, w rejonie ignalińskim 7,05% w 2011, 5,96% w 2021, choć widoczny jest tu, podobnie jak w innych rejonach Litwy, spadek liczby mieszkańców narodowości polskiej, co łączy się też z postępującym zmniejszaniem się liczby ludności Litwy (3,67 mln w 1989, 3,48 mln w 2011, 2,81 mln w 2021).

Zmniejsza się również liczba Polaków uznających język polski za język ojczysty. Wybór języka ojczystego nie zawsze odpowiada deklarowanej narodowości (Geben, 2013). O ile w latach 1959–1989, czyli za czasów Litewskiej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej, odsetek uznających polszczyznę za język ojczysty przekraczał 80% (w 1959 roku – 96,8%, 1970 – 92,4%, w 1989 roku – 85%), to już pierwszy spis powszechny w niepodległej Litwie w 2001 roku zanotował spadek do 80%, w 2011 roku –

[2] Baza wskaźników – Portal Statystyki Oficjalnej, https://osp.stat.gov.lt/lt/statistiniu-rodikliu-analize.

77,1%, (*Gyventojai*, 2002; Karaś, 2017, ss. 89–92, tabela 16)[3]. Badania socjolingwistyczne, prowadzone w latach 2010–2013 w miastach i miasteczkach Litwy południowo-wschodniej, ujawniły, że aż 13% respondentów wskazywało dwa języki lub więcej jako ojczyste (Geben, 2013, s. 220; Masojć, 2021, s. 120).

Mimo że po II wojnie światowej działało na Litwie nieustannie szkolnictwo w języku polskim, część Polaków wybierała edukację w języku większościowym, początkowo rosyjskim, a od 1990 roku – litewskim (Masojć, 2021, s. 118). Według danych Ministerstwa Oświaty i Nauki Republiki Litewskiej działało na Litwie w roku szkolnym 2017/2018 51 placówek (20 szkół i 31 gimnazjów) z polskim językiem nauczania, w których kształciło się 8626 uczniów, oraz 25 placówek oświatowych mieszanych (6 szkół i 19 gimnazjów), w których nauczanie odbywa się w dwóch lub trzech językach (12 – z nauczaniem po litewsku i polsku, 7 ‒ z nauczaniem po polsku i rosyjsku i 6 – z nauczaniem po litewsku, polsku i rosyjsku); uczęszczało tu 2584 uczniów. Ogólna liczba uczniów kształcących się po polsku wyniosła 11 210 (*Polacy na Litwie*, 2017, ss. 6‒7). Zbliżone dane są wykazywane przez Narodową Agencję Oświaty także dla kolejnego roku szkolnego; zmniejszyła się wprawdzie liczba szkól z polskim językiem nauczania do 48, ale ogólna liczba uczniów kształcących po polsku w różnych placówkach nieznacznie wzrosła do 11 869. Z kolei według Stowarzyszenia Nauczycieli Szkół Polskich na Litwie „Wspólnota Polska" do szkół polskich uczęszczało w 2022 roku 12 230 uczniów (3,75%).

Łotwa

Według spisu ludności z 2022 roku (*Population by ethnicity*, b.d.) mniejszość polska na Łotwie liczy 36 276, co stanowi 1,9% ogółu ludności tego państwa. Wcześniej (np. spis rosyjski z 1897 roku, spis sowiecki z 1989 roku, spis łotewski z 2000 roku) (Eberhardt, 2017, s. 12) liczba ta wynosiła ok. 60 000, lecz od roku 2000 systematycznie spada. Największe skupiska ludności polskiej znajdują się: a) w Łatgalii ‒ 15 477 (6,3% populacji) osób, z czego w miastach: w Dyneburgu 10 266 (13%), Rzeżycy 555 (2,1%), b) Rydze i regionie ryskim (łot. Rīga) 14 812 (1,5%), c) w regionach: Semigalii (łot. Zemgale) – 3318 (1,5%), z czego 906 (1,7) w Jełgawie (łot. Jelgava), w Kurlandii – 11 492 (0,6%), z czego 625 (0,9%) w Lipawie i 310 (0,9%) w Windawie (łot. Ventspils).

Według spisu powszechnego z 2011 roku[4] 1425 osób (3,6% ogółu ludności polskiej) deklaruje używanie języka polskiego w domu: 919 (4,9% ogółu mieszkańców) w Łatgalii (z czego 714 w Dyneburgu (6%)), 40 (5,4%) w Rzeżycy, 22 osoby (1,7 %)

[3] Brak danych na temat wyboru języka ojczystego w bazach elektronicznych stanowiących podstawę spisu z 2021 roku.

[4] W spisie ludności z 2022 roku brak danych na temat języka.

w rejonie krasławskim), 496 (3,3%) osób w Rydze, 21 (1,8%) w Lipawie, 22 (2,2%) w Jurmali (łot. Jūrmala), 18 (1,4%) w Jakubowie (łot. Jēkabpils) oraz w wielu miejscowościach po 1–2 osoby. Na Łotwie działają cztery szkoły z polskim językiem nauczania: trzy średnie (gimnazja) – w Rydze (389 uczniów w roku szkolnym 2022–2023)[5], w Dyneburgu (451 uczniów)[6], w Rzeżycy (615 uczniów)[7] i jedna podstawowa w Krasławiu (42 uczniów)[8].

Wykaz skrótów

NKSRB – *Статистический бюллетень „Общая численность населения, численность населения по возрасту и полу, состоянию в браке, уровню образования, национальностям, языку, источникам средств к существованию по Республике Беларусь"* (2020).

Bibliografia

Adomavičiūtė-Čekmonienė, I., & Čekmonas, V. (1999). Polskojęzyczna wysepka pod Onikształami, której dziś już nie ma (Z historii języka polskiego na Litwie rdzennej). W J. Rieger (Red.), *Studia nad polszczyzną kresową* (T. 9, ss. 33–55). Wydawnictwo Naukowe Semper.

Baza danych szkół. (2022, październik 17). Ośrodek Rozwoju Polskiej Edukacji za Granicą. Pobrano 18 kwietnia 2023, z https://www.orpeg.pl/db/web/database/entry/7126

Baza danych szkół. (2023a, styczeń 12). Ośrodek Rozwoju Polskiej Edukacji za Granicą. Pobrano 18 kwietnia 2023, z https://www.orpeg.pl/db/web/database/entry/7409

Baza danych szkół. (2023b, styczeń 13). Ośrodek Rozwoju Polskiej Edukacji za Granicą. Pobrano 18 kwietnia 2023, z https://www.orpeg.pl/db/web/database/entry/7773

Baza danych szkół. (2023c, marzec 26). Ośrodek Rozwoju Polskiej Edukacji za Granicą. Pobrano 18 kwietnia 2023, z https://www.orpeg.pl/db/web/database/entry/7121

Bednarczuk, L. (1994). Stosunki etnolingwistyczne na obszarze Wielkiego Księstwa Litewskiego. *Acta Baltico-Slavica*, *22*, 109–124.

Bednarczuk, L. (2018). *Początki i pogranicza polszczyzny*. Wydawnictwo Lexis.

Eberhardt, P. (2013). Liczebność ludności polskiej na Białorusi na przełomie XX i XXI wieku według danych spisowych. *Studia Migracyjne – Przegląd Polonijny*, *39*(2(148)), 123–134.

[5] *Baza danych szkół* (2023c) [Zespół Polskich Szkół Ogólnokształcących im. Ity Kozakiewicz w Rydze].

[6] *Baza danych* szkół (2023b) [Państwowe Gimnazjum Polskie im. J. Piłsudskiego w Daugavpils].

[7] *Baza danych szkół* (2023a) [Państwowe Polskie Gimnazjum w Rezekne].

[8] *Baza danych szkół* (2022) [Polska Szkoła Podstawowa im. hr. Platerów].

Eberhardt, P. (2017). Przemiany narodowościowe na ziemi łotewskiej w XX i na początku XXI wieku. *Sprawy Narodowościowe*: *Seria nowa*, *2017*(49), Article 1288. https://doi.org/10.11649/sn.1288

Geben, K. (2013). Lietuvos lenkai ir lenkų kalba Lietuvoje. W M. Ramonienė (Red.), *Miestai ir kalbos: T. 11. Sociolingvistinis Lietuvos žemėlapis* (ss. 217‑233). Vilniaus universiteto leidykla.

Golachowska, E., & Ostrówka, M. (2023). Polish language of the Polish minority in Daugavpils, Latvia: Comparative analysis of two idiolects. *Multilingua*, *42*(3), 421–444. https://doi.org/10.1515/multi-2022-0033

Grek-Pabisowa, I. (1992). Język polski na Kresach północno-wschodnich: Legendy a rzeczywistość. W C. Bartula, M. Basaj, W. Mańczak, L. Moszyński, A. Nagórko, W. R. Rzepka, & W. Witkowski (Red.), *Z polskich studiów slawistycznych: Seria 8. Językoznawstwo*: *Prace na XI Międzynarodowy Kongres Slawistów w Bratysławie 1993* (ss. 55–62). Energeia.

Grek-Pabisowa, I. (2002). *Współczesne gwary polskie na Litwie i Białorusi: Fonetyka*. Instytut Slawistyki Polskiej Akademii Nauk (Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy).

Grek-Pabisowa, I. (2003). Język polski okresu międzywojennego 1920–1939 na Białorusi Radzieckiej. *Acta Baltico-Slavica*, *27*, 53–61.

Grek-Pabisowa, I., & Maryniakowa, I. (z Ostrówka, M., & Zielińska, A.). (1999). *Współczesne gwary polskie na dawnych Kresach północno-wschodnich*. Instytut Slawistyki Polskiej Akademii Nauk (Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy).

Grek-Pabisowa, I., & Ostrówka, M. (2018). Zakres wpływów wschodniosłowiańskich w polszczyźnie północnokresowej – wpływy białoruskie. *Rozprawy Komisji Językowej ŁTN*, *66*, 141–161.

Gyventojai pagal išsilavinimą, gimtąją kalbą ir kalbų mokėjimą: Lietuvos Respublikos gyventojų ir būstų 2001 m. visuotinio surašymo rezultatai. (2002). Statistikos Departamentas.

Jakubowski, J. (2006). Język polski w Kowieńszczyźnie. W J. Rieger (Red.), *Język polski dawnych Kresów Wschodnich: T. 3. Studia i materiały* (ss. 37–41). Wydawnictwo Naukowe Semper. (Przedruk z: „Język polski w Kowieńszczyźnie", 1930, *Przegląd Współczesny*, *9*(32), 450–456).

Jankowiak, M. (2016). Współczesne gwary białoruskie na wschodniej Litwie (rejony ignaliński i święciański). *Slavistica Vilnensis*, *61*, 81–105. https://doi.org/10.15388/SlavViln.2016.61.10645

Jankowiak, M. (2019). Relikty polszczyzny północnokresowej na rubieżach dawnej Rzeczypospolitej (południowe ziemie obwodu pskowskiego): Cz. I. *LingVaria*, *14*(1(27)), 149–164. https://doi.org/10.12797/LV.14.2019.27.10

Jasina, L. (2022, kwiecień 8). *Oświadczenie MSZ ws. zmiany charakteru szkół z polskim językiem nauczania na Białorusi*. Ministerstwo Spraw Zagranicznych. Pobrano 19 kwietnia 2023, z https://www.gov.pl/web/dyplomacja/oswiadczenie-ws-zmiany-charakteru-szkol-z-polskim-jezykiem-nauczania-na-bialorusi

Karaś, H. (Red.). (2001a). *Język polski na Kowieńszczyźnie: Historia, sytuacja socjolingwistyczna, cechy językowe, teksty.* Uniwersytet Warszawski, Wydział Polonistyki.

Karaś, H. (2001b). O sytuacji języka polskiego na tzw. obszarze smołwieńskim na Litwie. *Prace Filologiczne*, *46*, 266–292.

Karaś, H. (2002). *Gwary polskie na Kowieńszczyźnie.* Wydawnictwo „Aušra".

Karaś, H. (2004). O polszczyźnie wokół Jeziorosów na Litwie. W J. Rieger (Red.), *Studia nad polszczyzną kresową: T. 11. Dawna i współczesna polszczyzna na Kresach* (ss. 35–72). Wydawnictwo Naukowe Semper.

Karaś, H. (2017). *Język polski pogranicza litewsko-łotewsko-białoruskiego w świetle frekwencji cech językowych*. Uniwersytet Warszawski, Wydział Polonistyki.

Konczewska, K. (2010). Język polskich mieszkańców miasta Lida na Grodzieńszczyźnie. *Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis: Studia Linguistica*, *5*, 117–125.

Konczewska, K. (2016). Zróżnicowanie polskich gwar Grodzieńszczyzny: Polszczyzna „szlachty zaindurskiej". *Język Polski*, *96*(3), 43–57. https://doi.org/10.31286/JP.96.3.5

Konczewska, K. (2017). Polszczyzna grodzieńska: Stan badań i perspektywy. W B. Osowski, P. Michalska-Górecka, J. Kobus, & A. Piotrowska-Wojaczyk (Red.), *Język w regionie, region w języku 2* (ss. 183–202). Wydawnictwo „Poznańskie Studia Polonistyczne".

Konczewska, K. (2018). Świadomość językowa Polaków na Grodzieńszczyźnie na początku odrodzenia narodowego. *Język Polski*, *98*(3), 97–107. https://doi.org/10.31286/JP.98.3.8

Konczewska, K. (2019). Szlachta grodzieńska na początku XXI wieku – język i tożsamość: Zarys problematyki. *LingVaria*, *14*(1(27)), 183–199. https://doi.org/10.12797/LV.14.2019.27.12

Konczewska, K. (2021). *Polacy i język polski na Grodzieńszczyźnie*. Instytut Języka Polskiego Polskiej Akademii Nauk.

Kozłowska-Doda, J. (2013). Polszczyzna kilku wsi z okolic Dociszek na tle polszczyzny północnokresowej. *Acta Baltico-Slavica*, *37*, 383–405. https://doi.org/10.11649/abs.2013.026

Kozłowska-Doda, J. (2021). *Tożsamość, losy i język najstarszych mieszkańców okolic Dociszek na Białorusi na podstawie badań terenowych z przełomu XX i XXI w.* Wydawnictwo Werset.

Kuņicka, K. (2021). *Polacy i język polski w Łatgalii / Poļi un poļu valoda Latgalē*. Latgales Reklāma.

Kurzowa, Z. (1991). Z badań nad polszczyzną północnokresową XVII i XVIII w. (Uwarunkowania historyczne. Opis systemu fonetyczno-fonologicznego. Perspektywy rozwojowe). W J. Rieger & W. Werenicz (Red.), *Studia nad polszczyzną kresową* (T. 6, ss. 25–50). Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk.

Kurzowa, Z. (1993). *Język polski Wileńszczyzny i kresów północno-wschodnich XVI–XX w.* Wydawnictwo Naukowe PWN.

Maryniakowa, I. (1999). Związki polszczyzny północnokresowej z Podlasiem i Mazowszem. *Acta Baltico-Slavica*, *24*, 163–178.

Masojć, I. (1995). Polemicznie o badaniach nad językiem polskiej inteligencji na Litwie. W J. Rieger (Red.), *Studia nad polszczyzną kresową* (T. 8, ss. 23–29). Wydawnictwo Naukowe Semper.

Masojć, I. (2021). Zróżnicowanie współczesnej polszczyzny na Litwie w świadomości językowej uczniów szkół polskich. W I. Masojć & H. Sokołowska (Red.), *Tożsamość na styku kultur* (T. 4, ss. 117‒133). Wydawnictwo Księgarnia Akademicka. https://doi.org/10.12797/9788381386234.08

Mędelska, J. (1993). *Język polski na Litwie w dziewiątym dziesięcioleciu XX wieku*. Wydawnictwo Uczelniane Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Bydgoszczy.

Morita, K. (2006). *Przemiany socjolingwistyczne w polskich społecznościach na Litwie (rejon trocki) i na Białorusi (rejon iwieniecki): Studium porównawcze*. Instytut Slawistyki Polskiej Akademii Nauk (Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy).

Ostrówka, M. (2005). Regiolekt polski na Łotwie. *Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego*, *61*, 87–99.

Polacy na Litwie: Fakty, liczby, działalność. (2017). Departament ds. Mniejszości Narodowych przy Rządzie Republiki Litewskiej. Pobrano 20 kwietnia 2020, z https://tmde.lrv.lt/uploads/tmde/documents/files/Lietuvos_lenku_bendruomene_A5_PL%281%29.pdf

Population by ethnicity in regions, cities, municipalities and 21 development centres at the beginning of year 2011–2022. (b.d.). Oficiālās statistikas portāls. Pobrano 18 kwietnia 2023, z https://data.stat.gov.lv/pxweb/en/OSP_PUB/START__POP__IR__IRE/IRE030/table/tableViewLayout1/

Rieger, J. (2006). Polszczyzna gwarowa na Litwie. W J. Rieger, I. Masojć, & K. Rutkowska, *Słownictwo polszczyzny gwarowej na Litwie* (ss. 9–45). Wydawnictwo DiG.

Rieger, J. (2014). *Słownictwo polszczyzny gwarowej na Brasławszczyźnie*. Wydawnictwo Naukowe Sub Lupa.

Rieger, J. A. (2019a). Co wiemy o języku polskim na Kresach Wschodnich? W J. A. Rieger, *Język polski na Kresach* (ss. 48–53). Wydawnictwo DiG. (Przedruk z: *Język polski dawnych Kresów Wschodnich: T. 1. Studia i materiały*, ss. 11–16, J. Rieger, Red., 1996, Wydawnictwo Naukowe Semper).

Rieger, J. A. (2019b). W sprawie genezy i ewolucji polszczyzny w Wielkim Księstwie Litewskim. W J. A. Rieger, *Język polski na Kresach* (ss. 211–218). Wydawnictwo DiG. (Przedruk z: *Studia nad polszczyzną kresową*, T. 8, ss. 31–38, J. Rieger, Red., 1995, Wydawnictwo Naukowe Semper).

Rodiklių duomenų bazė – Oficialiosios statistikos portalas. (2022). https://osp.stat.gov.lt/lt/statistiniu-rodikliu-analize

Rutkovska, K. (2014). Lenkų kalbos paplitimo ribos ir jos vartojimo ypatumai Lietuvos Respublikoje XXI amžiuje. W D. Mikulėnienė & V. Meiliūnaitė (Red.), *XXI a. pradžios lietuvių tarmės: Geolingvistinis ir sociolingvistinis tyrimas: Žemėlapiai ir jų komentarai* (ss. 216–228). Leidykla „Briedis".

Rutkovska, K. (2016). Stan współczesny gwar polskich na Litwie. W K. Rutkovska (Red.), *Gwary polskie na Litwie: Przewodnik multimedialny po gwarach polskich na Litwie*. Centrum Polonistyczne Uniwersytetu Wileńskiego. http://www.lenkutarmes.flf.vu.lt

Sawaniewska-Mochowa, Z. (2002). *Ze studiów nad socjolektem drobnej szlachty kowieńskiej XIX wieku (na podstawie słowników przekładowych Antoniego Juszkiewicza)*. Wydawnictwo Akademii Bydgoskiej im. Kazimierza Wielkiego.

Sawaniewska-Mochowa, Z., & Zielińska, A. (2007). *Dziedzictwo kultury szlacheckiej na byłych Kresach północno-wschodnich Rzeczypospolitej: Ginąca część kultury europejskiej.* Instytut Slawistyki Polskiej Akademii Nauk (Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy). https://rcin.org.pl/dlibra/publication/26955/edition/14301/content

Smułkowa, E. (Red.), Budźko, I., Guszczewa, O., & Kazancewa, H. (2009). *Brasławszczyzna: Pamięć i współczesność: T. 2. Słownictwo dwujęzycznych mieszkańców rejonu (słownik brasławski).* Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.

Straczuk, J. (2006). *Cmentarz i stół: Pogranicze prawosławno-katolickie w Polsce i na Białorusi*. Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.

Turska, H. (1982). O powstaniu polskich obszarów językowych na Wileńszczyźnie. W J. Rieger & W. Werenicz (Red.), *Studia nad polszczyzną kresową* (T. 1, ss. 20–121). Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk.

Urbańczyk, S. (1968). Początki polskiego dialektu na Wileńszczyźnie. *Slavia Orientalis*, *17*(3), 433–436.

Wiemer, B. (2003). Dialect and language contacts on the territory of the Grand Duchy of Lithuania from the 15th century until 1939. W K. Braunmüller & G. Ferraresi (Red.), *Aspects of multilingualism in European language history* (ss. 105–143). John Benjamins Publishing Company. https://doi.org/10.1075/hsm.2.06wie

Zielińska, A. (1993). Prestiż i funkcje języka polskiego w okolicach Baranowicz na Białorusi. *Etnografia Polska*, *37*(2), 19–28.

Zielińska, A. (2002). *Polska mniejszość na Litwie Kowieńskiej: Studium socjolingwistyczne*. Instytut Slawistyki Polskiej Akademii Nauk (Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy).

Zielińska, A. (2003). Czy polszczyzna północnokresowa ma szanse przetrwania? (w świetle koncepcji dyglosji i żywotności etnolingwistycznej „Ethnolinguistic Vitality”). *Acta Baltico-Slavica*, *27*, 97–109.

Żebrowska, A. (2019). *Komarowszczyzna: Język pogranicza białorusko-polsko-litewskiego*. Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza. https://doi.org/10.14746/amup.9788323236955

Острувка, М., & Голяховска, Э. (2018). Современный польский язык в Латвии. *Linguistica Lettica*, *26*, 154–173.

Статистический бюллетень „Общая численность населения, численность населения по возрасту и полу, состоянию в браке, уровню образования, национальностям, языку, источникам средств к существованию по Республике Беларусь” [NKSRB]. (2020). Национальный статистический комитет Республики Беларусь. Pobrano 19 kwietnia 2023, z https://www.belstat.gov.by/upload/iblock/471/471b4693ab545e3c40d206338ff4ec9e.pdf

Чекмонас, В. (2001). Польский язык в Йонавском районе Литвы (социолингвистические заметки). W J. Rieger (Red.), *Studia nad polszczyzną kresową* (T. 10, ss. 71–91). Wydawnictwo Naukowe Semper.

Bibliography (Transliteration)

Adomavičiūtė-Čekmonienė, I., & Čekmonas, V. (1999). Polskojęzyczna wysepka pod Oniksztami, której dziś już nie ma (Z historii języka polskiego na Litwie rdzennej). In J. Rieger (Ed.), *Studia nad polszczyzną kresową* (Vol. 9, pp. 33–55). Wydawnictwo Naukowe Semper.

Baza danych szkół. (2022, October 17). Ośrodek Rozwoju Polskiej Edukacji za Granicą. Retrieved April 18, 2023, from https://www.orpeg.pl/db/web/database/entry/7126

Baza danych szkół. (2023a, January 12). Ośrodek Rozwoju Polskiej Edukacji za Granicą. Retrieved April 18, 2023, from https://www.orpeg.pl/db/web/database/entry/7409

Baza danych szkół. (2023b, January 13). Ośrodek Rozwoju Polskiej Edukacji za Granicą. Re trieved April 18, 2023, from https://www.orpeg.pl/db/web/database/entry/7773

Baza danych szkół. (2023c, March 26). Ośrodek Rozwoju Polskiej Edukacji za Granicą. Retrieved April 18, 2023, from https://www.orpeg.pl/db/web/database/entry/7121

Bednarczuk, L. (1994). Stosunki etnolingwistyczne na obszarze Wielkiego Księstwa Litewskiego. *Acta Baltico-Slavica*, *22*, 109–124.

Chekmonas, V. (2001). Pol'skiĭ iazyk v Ĭonavskom raĭone Litvy (sotsiolingvisticheskie zametki). In J. Rieger (Ed.), *Studia nad polszczyzną kresową* (Vol. 10, pp. 71–91). Wydawnictwo Naukowe Semper.

Eberhardt, P. (2013). Liczebność ludności polskiej na Białorusi na przełomie XX i XXI wieku według danych spisowych. *Studia Migracyjne – Przegląd Polonijny*, *39*(2(148)), 123–134.

Eberhardt, P. (2017). Przemiany narodowościowe na ziemi łotewskiej w XX i na początku XXI wieku. *Sprawy Narodowościowe*: *Seria nowa*, *2017*(49), Article 1288. https://doi.org/10.11649/sn.1288

Geben, K. (2013). Lietuvos lenkai ir lenkų kalba Lietuvoje. In M. Ramonienė (Ed.), *Miestai ir kalbos: Vol. 11. Sociolingvistinis Lietuvos žemėlapis* (pp. 217-233). Vilniaus universiteto leidykla.

Golachowska, E., & Ostrówka, M. (2023). Polish language of the Polish minority in Daugavpils, Latvia: Comparative analysis of two idiolects. *Multilingua*, *42*(3), 421–444. https://doi.org/10.1515/multi-2022-0033

Grek-Pabisowa, I. (1992). Język polski na Kresach północno-wschodnich: Legendy a rzeczywistość. In C. Bartula, M. Basaj, W. Mańczak, L. Moszyński, A. Nagórko, W. R. Rzepka, & W. Witkowski (Eds.), *Z polskich studiów slawistycznych: Seria 8. Językoznawstwo*: *Prace na XI Międzynarodowy Kongres Slawistów w Bratysławie 1993* (pp. 55–62). Energeia.

Grek-Pabisowa, I. (2002). *Współczesne gwary polskie na Litwie i Białorusi: Fonetyka*. Instytut Slawistyki Polskiej Akademii Nauk (Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy).

Grek-Pabisowa, I. (2003). Język polski okresu międzywojennego 1920–1939 na Białorusi Radzieckiej. *Acta Baltico-Slavica*, *27*, 53–61.

Grek-Pabisowa, I., & Maryniakowa, I. (with Ostrówka, M., & Zielińska, A.). (1999). *Współczesne gwary polskie na dawnych Kresach północno-wschodnich*. Instytut Slawistyki Polskiej Akademii Nauk (Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy).

Grek-Pabisowa, I., & Ostrówka, M. (2018). Zakres wpływów wschodniosłowiańskich w polszczyźnie północnokresowej – wpływy białoruskie. *Rozprawy Komisji Językowej ŁTN*, *66*, 141–161.

Gyventojai pagal išsilavinimą, gimtąją kalbą ir kalbų mokėjimą: Lietuvos Respublikos gyventojų ir būstų2001 m. visuotinio surašymo rezultatai. (2002). Statistikos Departamentas.

Jakubowski, J. (2006). Język polski w Kowieńszczyźnie. In J. Rieger (Ed.), *Język polski dawnych Kresów Wschodnich: Vol. 3. Studia i materiały* (pp. 37–41). Wydawnictwo Naukowe Semper. (Reprinted from "Język polski w Kowieńszczyźnie", 1930, *Przegląd Współczesny*, *9*(32), 450–456).

Jankowiak, M. (2016). Współczesne gwary białoruskie na wschodniej Litwie (rejony ignaliński i święciański). *Slavistica Vilnensis*, *61*, 81–105. https://doi.org/10.15388/SlavViln.2016.61.10645

Jankowiak, M. (2019). Relikty polszczyzny północnokresowej na rubieżach dawnej Rzeczypospolitej (południowe ziemie obwodu pskowskiego): Cz. I. *LingVaria*, *14*(1(27)), 149–164. https://doi.org/10.12797/LV.14.2019.27.10

Jasina, L. (2022, April 8). *Oświadczenie MSZ ws. zmiany charakteru szkół z polskim językiem nauczania na Białorusi*. Ministerstwo Spraw Zagranicznych. Retrieved April 19, 2023, from https://www.gov.pl/web/dyplomacja/oswiadczenie-ws-zmiany-charakteru-szkol-z-polskim-jezykiem-nauczania-na-bialorusi

Karaś, H. (Ed.). (2001a). *Język polski na Kowieńszczyźnie: Historia, sytuacja socjolingwistyczna, cechy językowe, teksty*. Uniwersytet Warszawski, Wydział Polonistyki.

Karaś, H. (2001b). O sytuacji języka polskiego na tzw. obszarze smołwieńskim na Litwie. *Prace Filologiczne*, *46*, 266–292.

Karaś, H. (2002). *Gwary polskie na Kowieńszczyźnie*. Wydawnictwo "Aušra".

Karaś, H. (2004). O polszczyźnie wokół Jeziorosów na Litwie. In J. Rieger (Ed.), *Studia nad polszczyzną kresową: Vol. 11. Dawna i współczesna polszczyzna na Kresach* (pp. 35–72). Wydawnictwo Naukowe Semper.

Karaś, H. (2017). *Język polski pogranicza litewsko-łotewsko-białoruskiego w świetle frekwencji cech językowych*. Uniwersytet Warszawski, Wydział Polonistyki.

Konczewska, K. (2010). Język polskich mieszkańców miasta Lida na Grodzieńszczyźnie. *Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis: Studia Linguistica*, *5*, 117–125.

Konczewska, K. (2016). Zróżnicowanie polskich gwar Grodzieńszczyzny: Polszczyzna "szlachty zaindurskiej". *Język Polski*, *96*(3), 43–57. https://doi.org/10.31286/JP.96.3.5

Konczewska, K. (2017). Polszczyzna grodzieńska: Stan badań i perspektywy. In B. Osowski, P. Michalska-Górecka, J. Kobus, & A. Piotrowska-Wojaczyk (Eds.), *Język w regionie, region w języku 2* (pp. 183–202). Wydawnictwo "Poznańskie Studia Polonistyczne".

Konczewska, K. (2018). Świadomość językowa Polaków na Grodzieńszczyźnie na początku odrodzenia narodowego. *Język Polski*, *98*(3), 97–107. https://doi.org/10.31286/JP.98.3.8

Konczewska, K. (2019). Szlachta grodzieńska na początku XXI wieku – język i tożsamość: Zarys problematyki. *LingVaria*, *14*(1(27)), 183–199. https://doi.org/10.12797/LV.14.2019.27.12

Konczewska, K. (2021). *Polacy i język polski na Grodzieńszczyźnie*. Instytut Języka Polskiego Polskiej Akademii Nauk.

Kozłowska-Doda, J. (2013). Polszczyzna kilku wsi z okolic Dociszek na tle polszczyzny północnokresowej. *Acta Baltico-Slavica*, *37*, 383–405. https://doi.org/10.11649/abs.2013.026

Kozłowska-Doda, J. (2021). *Tożsamość, losy i język najstarszych mieszkańców okolic Dociszek na Białorusi na podstawie badań terenowych z przełomu XX i XXI w.* Wydawnictwo Werset.

Kuņicka, K. (2021). *Polacy i język polski w Łatgalii / Poļi un poļu valoda Latgalē*. Latgales Reklāma.

Kurzowa, Z. (1991). Z badań nad polszczyzną północnokresową XVII i XVIII w. (Uwarunkowania historyczne. Opis systemu fonetyczno-fonologicznego. Perspektywy rozwojowe). In J. Rieger & W. Werenicz (Eds.), *Studia nad polszczyzną kresową* (Vol. 6, pp. 25–50). Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk.

Kurzowa, Z. (1993). *Język polski Wileńszczyzny i kresów północno-wschodnich XVI–XX w.* Wydawnictwo Naukowe PWN.

Maryniakowa, I. (1999). Związki polszczyzny północnokresowej z Podlasiem i Mazowszem. *Acta Baltico-Slavica*, *24*, 163–178.

Masojć, I. (1995). Polemicznie o badaniach nad językiem polskiej inteligencji na Litwie. In J. Rieger (Ed.), *Studia nad polszczyzną kresową* (Vol. 8, pp. 23–29). Wydawnictwo Naukowe Semper.

Masojć, I. (2021). Zróżnicowanie współczesnej polszczyzny na Litwie w świadomości językowej uczniów szkół polskich. In I. Masojć & H. Sokołowska (Eds.), *Tożsamość na styku kultur* (Vol. 4, pp. 117-133). Wydawnictwo Księgarnia Akademicka. https://doi.org/10.12797/9788381386234.08

Mędelska, J. (1993). *Język polski na Litwie w dziewiątym dziesięcioleciu XX wieku*. Wydawnictwo Uczelniane Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Bydgoszczy.

Morita, K. (2006). *Przemiany socjolingwistyczne w polskich społecznościach na Litwie (rejon trocki) i na Białorusi (rejon iwieniecki): Studium porównawcze*. Instytut Slawistyki Polskiej Akademii Nauk (Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy).

Ostrówka, M. (2005). Regiolekt polski na Łotwie. *Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego*, *61*, 87–99.

Ostruvka, M., & Goliakhovska, Ė. (2018). Sovremennyĭ pol′skiĭ iazyk v Latvii. *Linguistica Lettica*, *26*, 154–173.

Polacy na Litwie: Fakty, liczby, działalność. (2017). Departament ds. Mniejszości Narodowych przy Rządzie Republiki Litewskiej. Retrieved April 20, 2020, from https://tmde.lrv.lt/uploads/tmde/documents/files/Lietuvos_lenku_bendruomene_A5_PL%281%29.pdf

Population by ethnicity in regions, cities, municipalities and 21 development centres at the beginning of year 2011–2022. (n.d.). Oficiālās statistikas portāls. Retrieved April 18, 2023, from https://data.stat.gov.lv/pxweb/en/OSP_PUB/START__POP__IR__IRE/IRE030/table/tableViewLayout1/

Rieger, J. (2006). Polszczyzna gwarowa na Litwie. In J. Rieger, I. Masojć, & K. Rutkowska, *Słownictwo polszczyzny gwarowej na Litwie* (pp. 9–45). Wydawnictwo DiG.

Rieger, J. (2014). *Słownictwo polszczyzny gwarowej na Brasławszczyźnie*. Wydawnictwo Naukowe Sub Lupa.

Rieger, J. A. (2019a). Co wiemy o języku polskim na Kresach Wschodnich? In J. A. Rieger, *Język polski na Kresach* (pp. 48–53). Wydawnictwo DiG. (Reprinted from *Język polski dawnych Kresów Wschodnich: Vol. 1. Studia i materiały*, pp. 11–16, by J. Rieger, Ed., 1996, Wydawnictwo Naukowe Semper).

Rieger, J. A. (2019b). W sprawie genezy i ewolucji polszczyzny w Wielkim Księstwie Litewskim. In J. A. Rieger, *Język polski na Kresach* (pp. 211–218). Wydawnictwo DiG. (Reprinted from *Studia nad polszczyzną kresową*, Vol. 8, pp. 31–38, by J. Rieger, Ed., 1995, Wydawnictwo Naukowe Semper).

Rodiklių duomenų bazė – Oficialiosios statistikos portalas. (2022). https://osp.stat.gov.lt/lt/statistiniu-rodikliu-analize

Rutkovska, K. (2014). Lenkų kalbos paplitimo ribos ir jos vartojimo ypatumai Lietuvos Respublikoje XXI amžiuje. In D. Mikulėnienė & V. Meiliūnaitė (Eds.), *XXI a. pradžios lietuvių tarmės: Geolingvistinis ir sociolingvistinis tyrimas: Žemėlapiai ir jų komentarai* (pp. 216–228). Leidykla "Briedis".

Rutkovska, K. (2016). Stan współczesny gwar polskich na Litwie. In K. Rutkovska (Ed.), *Gwary polskie na Litwie: Przewodnik multimedialny po gwarach polskich na Litwie*. Centrum Polonistyczne Uniwersytetu Wileńskiego. http://www.lenkutarmes.flf.vu.lt

Sawaniewska-Mochowa, Z. (2002). *Ze studiów nad socjolektem drobnej szlachty kowieńskiej XIX wieku (na podstawie słowników przekładowych Antoniego Juszkiewicza)*. Wydawnictwo Akademii Bydgoskiej im. Kazimierza Wielkiego.

Sawaniewska-Mochowa, Z., & Zielińska, A. (2007). *Dziedzictwo kultury szlacheckiej na byłych Kresach północno-wschodnich Rzeczypospolitej: Ginąca część kultury europejskiej.* Instytut Slawistyki Polskiej Akademii Nauk (Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy). https://rcin.org.pl/dlibra/publication/26955/edition/14301/content

Smułkowa, E. (Ed.), Budźko, I., Guszczewa, O., & Kazancewa, H. (2009). *Brasławszczyzna: Pamięć i współczesność: Vol. 2. Słownictwo dwujęzycznych mieszkańców rejonu (słownik brasławski).* Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.

Statisticheskiĭ biulleten′ "Obshchaia chislennost′ naseleniia, chislennost′ naseleniia po vozrastu i polu, sostoianiiu v brake, urovniu obrazovaniia, natsional′nostiam, iazyku, istochnikam sredstv k sushchestvovaniiu po Respublike Belarus′" [NKSRB]. (2020). Natsional′nyĭ statisticheskiĭ komitet Respubliki Belarus′. Retrieved April 19, 2023, from https://www.belstat.gov.by/upload/iblock/471/471b4693ab545e3c40d206338ff4ec9e.pdf

Straczuk, J. (2006). *Cmentarz i stół: Pogranicze prawosławno-katolickie w Polsce i na Białorusi*. Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.

Turska, H. (1982). O powstaniu polskich obszarów językowych na Wileńszczyźnie. In J. Rieger & W. Werenicz (Eds.), *Studia nad polszczyzną kresową* (Vol. 1, pp. 20–121). Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk.

Urbańczyk, S. (1968). Początki polskiego dialektu na Wileńszczyźnie. *Slavia Orientalis*, *17*(3), 433–436.

Wiemer, B. (2003). Dialect and language contacts on the territory of the Grand Duchy of Lithuania from the 15th century until 1939. In K. Braunmüller & G. Ferraresi (Eds.), *Aspects*

of multilingualism in European language history (pp. 105-143). John Benjamins Publishing Company. https://doi.org/10.1075/hsm.2.06wie

Żebrowska, A. (2019). *Komarowszczyzna: Język pogranicza białorusko-polsko-litewskiego*. Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza. https://doi.org/10.14746/amup.9788323236955

Zielińska, A. (1993). Prestiż i funkcje języka polskiego w okolicach Baranowicz na Białorusi. *Etnografia Polska*, *37*(2), 19–28.

Zielińska, A. (2002). *Polska mniejszość na Litwie Kowieńskiej: Studium socjolingwistyczne*. Instytut Slawistyki Polskiej Akademii Nauk (Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy).

Zielińska, A. (2003). Czy polszczyzna północnokresowa ma szanse przetrwania? (w świetle koncepcji dyglosji i żywotności etnolingwistycznej "Ethnolinguistic Vitality"). *Acta Baltico-Slavica*, *27*, 97–109.

Polszczyzna północnokresowa – podsumowanie badań

Streszczenie

Niniejszy artykuł przedstawia w sposób syntetyczny dotychczasowe badania na temat północnokresowej odmiany języka polskiego. Powstała już na ten temat obszerna literatura, ale ciągle brakuje pełnej bibliografii przedmiotu porządkującej bogaty dorobek kilku pokoleń badaczy.

Polszczyzna północnokresowa to odmiana języka polskiego ukształtowana na historycznym pograniczu słowiańsko-bałtyckim. O jej powstaniu zadecydowały przede wszystkim procesy polonizacyjne miejscowej ludności. Kontakty z różnymi wspólnotami etniczno-językowymi sprawiły, że polszczyzna północnokresowa już w wieku XVII i XVIII wykazywała duże zróżnicowanie pod względem społecznym i terytorialnym. Różnice te polegają głównie na frekwencji cech i skali wpływów języków i dialektów miejscowych na system gramatyczny i słownictwo polszczyzny. Mimo to można wykazać zestaw cech konstytutywnych dla polszczyzny północnokresowej funkcjonujących na całym jej obszarze geograficznym. Aktualnie polszczyzna północnokresowa jest definiowana jako język polskiej mniejszości na Białorusi, Litwie i Łotwie. We wszystkich tych krajach widoczna jest tendencja do zaniku języka polskiego.

Słowa kluczowe: polszczyzna północnokresowa; geneza; zróżnicowanie terytorialne i społeczne; stan badań

Northern Kresy Polish – a Summary of Research

Abstract

This article presents a concise overview of research on the Northern Kresy variety of the Polish language (*polszczyzna północnokresowa*). There is extensive literature on the subject, but there is still no comprehensive bibliography which would accurately document the rich legacy of several generations of researchers working in this field of study.

Northern Kresy Polish is a variety of the Polish language which formed in the historical Slavic-Baltic borderland, mainly as a result of the processes of Polonisation of the local population. Contacts between various ethnolinguistic communities resulted in significant social and territorial diversity of Northern Kresy Polish in the seventeenth and eighteenth centuries. The differences between its variants consist mainly in the frequency of features and the scale of influence of local languages and dialects on the grammatical system and vocabulary of Polish. Nevertheless, it is possible to identify a set of constitutive features of Northern Kresy Polish which function throughout its entire geographical area. Currently, Northern Kresy Polish is defined as the language of the Polish minority in Belarus, Lithuania and Latvia. It is apparent that the Polish language in all of these countries is in decline.

Keywords: Northern Kresy Polish; origins; territorial and social differentiation; state of research

Dr hab. Ewa Golachowska, Associate Professor at the Institute of Slavic Studies, Polish Academy of Sciences. She graduated from Polish Studies at the University of Warsaw. Since 1995, she has been employed at the Institute of Slavic Studies, Polish Academy of Sciences. PhD – 2005, habilitation – 2014. Since 2015, head of the Department of Linguistics at the Institute of Slavic Studies, Polish Academy of Sciences; since 2023, Director of the Institute. Author of three books and a number of articles, co-editor of the series *Konstrukcje i destrukcje tożsamości* [Constructions and Destructions of Identity]. Her research interests focus on multilingualism in the Polish-East Slavic borderland and the language of religion.

Bibliography (selected): *Język i kultura mieszkańców wsi włościańskich i szlacheckich dawnej ziemi drohickiej na Podlasiu. Studium socjolingwistyczne* [The language and culture of the inhabitants of gentry and peasant villages in the historical Drohiczyn Land in the Podlasie region: A sociolinguistic study], Warszawa (Warsaw) 2006;

Jak mówić do Pana Boga? Wielojęzyczność katolików na Białorusi na przełomie XX i XXI wieku, Warszawa (Warsaw) 2012, published in English translation as *Conversations with God: Multilingualism among the Catholics in Belarus in the late twentieth and early twenty-first centuries*, Berlin 2020; Die katholisch-religiose Lexik des Gegenwartsweisrussischen und ihr kultureller Kontext [The Catholic-religious lexicon of the present-day Belarusian and its cultural context], *Studia Białorutenistyczne* 2018, 215–225; Што такое рэлігійная мова? Сацыялінгвістычная перспектыва, беларускі кантэкст [What is a religious language? Sociolinguistic perspective, Belarusian context], in: С. Л. Гаранін, І. У. Будзько, & Т. В. Пятрова (S. L. Haranin, I. U. Budz'ko, & T. V. Piatrova, eds.), *Беларуская мова ў сакральнай сферы: гісторыя і сучаснасць* [Belarusian language in the sacred sphere: Past and present], Мінск (Minsk) 2019, 95–102; (with Małgorzata Ostrówka), Polish language of the Polish minority in Daugavpils, Latvia: Comparative analysis of two idiolects, *Multilingua* 2023, 42(3), 421–444.

Dr Małgorzata Ostrówka, Doctor of Humanities in the field of Slavic linguistics, researcher at the Institute of Slavic Studies, Polish Academy of Sciences. Her scholarly interests focus on regional and dialectal varieties of language, and the historical Polish of the eastern borderlands of the former Polish-Lithuanian Commonwealth (Belarus, Lithuania and Latvia). In 1995–2000 she conducted pioneering studies of the Polish language in Latvia. Her research on Polish spoken and written in Soviet Belarus (conducted in 2003–2008) resulted in two co-authored monographs (with Iryda Grek-Pabisowa and Beata Biesiadowska-Magdziarz) and original articles.

Bibliography (selected): Nazwy stopni pokrewieństwa w polszczyźnie łotewskiej [The names of degrees of relationship in the Polish dialect of Latvia], *Acta Baltico-Slavica* 30, Warszawa (Warsaw) 2006, 453–469; Napisy nagrobne w Rzeżycy i Krasławiu (Łotwa) jako przykład koegzystencji kultur i języków w Łatgalii [Tomb inscriptions in Rēzekne and Kraslava (Latvia) as an example of co-existence of cultures and languages in Latgale], *Acta Baltico-Slavica* 38, Warszawa (Warsaw) 2014, 40–66; (with Ewa Golachowska), Современный польский язык в Латвии [Contemporary Polish language in Latvia], *Linguistica Lettica* 26, Rīga 2018, 154–173; Leksyka fitonimiczna w powieściach Floriana Czarnyszewicza jako przykład kontaktów polsko-wschodniosłowiańskich [Phytonimic lexis in Florian Czarnyszewicz's novels as an example of Polish-East Slavic social contacts], in: M. Jankowiak, & M. Vašíček (eds.), *Slovanské dialekty v jazykovém kontaktu. Nářeční lexikum v pomezních oblastech v minulosti a současnosti* [Slavic dialects in contact: Dialectal vocabulary in borderland areas in the past and present], Praha (Prague) 2020, 157–175.

Dr hab. Zofia Sawaniewska-Mochowa, Associate Professor at the Institute of Slavic Studies, Polish Academy of Sciences (2010–2021); PhD – 1986, University of Warsaw; habilitation in Slavic Linguistics – 2003, Institute of Slavic Studies; author of two books, over seventy scholarly articles, essays and reviews; co-author of two books and a dictionary; co-editor of four collective volumes. She has conducted extensive research on the linguistic and cultural heritage of gentry in the former Grand Duchy of Lithuania. She has worked in Lithuanian archives researching manuscripts, letters and memoirs; she also studies manuscripts of nineteenth-century translation dictionaries; her scholarly interests include dialectology, local dialects and regional varieties of Polish, the sociolect of the descendants of Lithuanian gentry, history and language of the former North-Eastern Borderlands of Poland (contemporary territory of Lithuania), sociolinguistics and ethnolinguistics.

Bibliography (selected): *Poradnik Jana Karłowicza jako źródło poznania potocznej polszczyzny północnokresowej. Słownictwo* [Jan Karłowicz's manual as a source for description of the colloquial Polish in the North-Eastern Borderlands of Poland: Vocabulary], Warszawa (Warsaw) 1990; *Ze studiów nad socjolektem drobnej szlachty kowieńskiej XIX wieku (na podstawie słowników przekładowych Antoniego Juszkiewicza)* [From studies of the 19th century Kaunas District yeomanry sociolect (based on Antoni Juszkiewicz's translation dictionaries)], Bydgoszcz 2002; (with Anna Zielińska), *Dziedzictwo kultury szlacheckiej na byłych Kresach północno-wschodnich Rzeczypospolitej. Ginąca część kultury europejskiej* [The heritage of gentry culture in the former Grand Duchy of Lithuania: A vestigial aspect of European culture on the verge of total extinction], Warszawa (Warsaw) 2007; Tożsamość regionalna w dobie globalizacji (na przykładzie Kujaw) [Regional identity in the age of globalisation (on the example of Kujawy)], in: I. Masojć, & H Sokołowska (eds.), *Tożsamość na styku kultur* [Identity at the intersection of cultures], vol. 4, Kraków (Cracow) 2021, 15–26.

Prof. Anna Zielińska, Full Professor at the Institute of Slavic Studies, Polish Academy of Sciences, in 2015–2023 Director of the Institute. Her research interests include Polish and Slavic linguistics, particularly dialectology, sociolinguistics, language contact, multilingualism and linguistic borderlands. Together with Prof. Björn Hansen, she led the project "Language across generations: Contact induced change in morphosyntax in German-Polish bilingual speech", implemented by the Institute of Slavic Studies, Polish Academy of Sciences and the University of Regensburg.

Bibliography (selected): *Mowa pogranicza: Studium o językach i tożsamościach w regionie lubuskim* [Language of the borderlands: A study of languages and identities in the Lubusz region], Warszawa (Warsaw) 2013; *The multilingualism of the Old Believers living in Poland*, Warszawa (Warsaw) 2017; (with Felicja Księżyk), Language

shifts in the language biographies of immigrants from Upper Silesia residing in Germany, *Multilingua* 2021, 40(5), 675–706. (with Björn Hansen, co-ed.), *Soziolinguistik trifft Korpuslinguistik. Deutsch-polnische und deutsch-tschechische Zweisprachigkeit* [Sociolinguistics meets corpus linguistics: German-Polish and German-Czech bilingualism], Heidelberg 2022.

Correspondence: Ewa Golachowska, Institute of Slavic Studies, Polish Academy of Sciences, Warsaw, e-mail: ewa.golachowska@ispan.edu.pl; Małgorzata Ostrówka, Institute of Slavic Studies, Polish Academy of Sciences, Warsaw, e-mail: malgorzata.ostrowka@ispan.edu.pl; Zofia Sawaniewska-Mochowa, Institute of Slavic Studies, Polish Academy of Sciences, Warsaw, e-mail: zofia.sawaniewska-moch@ispan.edu.pl; Anna Zielińska, Institute of Slavic Studies, Polish Academy of Sciences, Warsaw, e-mail: azielinska@ispan.edu.pl

Support of the work: This work was supported by core funding for the statutory activity of the Institute of Slavic Studies, Polish Academy of Sciences.

Authors' contribution: AZ and ZSM are responsible for the conception of the study; EG, MO and ZSM collected the examples and conducted the data analysis; ZSM prepared the bibliography; all authors participated in the drafting of the manuscript.

Competing interests: MO, AZ and ZSM are members of the Editorial Team of this journal. EG declares that she has no competing interests.

Publication history: Received: 2023-02-17; Accepted: 2023-06-16; Published: 2023-12-31.